

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ελληνική γλώσσα, που ομιλείται αδιάκοπα, με τις όποιες αλλαγές της, από τη δεύτερη τουλάχιστον χιλιετηρίδα π.Χ. μέχρι σήμερα και που, κατά το ρήτορα Κικέρωνα, θεωρείται άξια να λαλείται ακόμη και από τους θεούς, είναι στενά συνυφασμένη με τον πολιτισμό, το δίο και τις τύχες των Ελλήνων καθ' όλη την υπερτρισχιλιετή ιστορική διαδρομή τους.

Στη θανυμία αυτή γλώσσα, την τελειότερη απ' όλες τις γλώσσες, κατά τους ξένους μελετητές, συνέθεσαν τα αθάνατα αριστουργήματά τους ο θείος Όμηρος, οι τραγικοί ποιητές της κλασικής αρχαιότητας, οι αττικοί ρήτορες κ.ά. Οι μεγάλοι αυτοί πνευματικοί ταγοί αναδεικνύονται μέσα από τα έργα τους αδιαφιλονίκητοι διδάσκαλοι και καθοδηγητές της ανθρωπότητας και σπουδαίοι ανατόμοι της ανθρώπινης ψυχής.

Έχει καταστεί σαφές σε όλους όσοι ασχολούνται επιστημονικά με γλωσσικά θέματα ότι δεν είναι εύκολη υπόθεση να καταγράψει κανείς πλήρως και να αναλύσει επιστημονικά μια τέτοια γλώσσα, η οποία ευτύχησε να καλλιεργηθεί από υπέροχους πνευματικούς άνδρες.

Για τη συγγραφή του παρόντος πονήματος έλαβα υπόψη μου όχι μόνο τους παλαιότερους φιλολόγους και γλωσσολόγους οι οποίοι συνέγραψαν γραμματική της αρχαίας ελληνικής γλώσσας, αλλά και μερικά από τα πορίσματα των σύγχρονων γλωσσολογικών θεωριών, όπως του στρουκτουραλισμού ή της δομολογίας και της μετασηματιστικής ή γενετικής γραμματικής. Κυρίως έκανα ικανή χρήση των όρων «φώνημα», «μορφοφωνολογικοί κανόνες» και «μόρφημα».

Επιπλέον, καταβλήθηκε προσπάθεια, παράλληλα με τα παρουσιαζόμενα και εξεταζόμενα γλωσσικά φαινόμενα της αρχαίας Ελληνικής, να γίνονται συχνές αναφορές και για τα αντίστοιχα φαινόμενα της νέας Ελληνικής.

Θέλω να πιστεύω ότι το βιβλίο αυτό θα βρει τη δέουσα ανταπόκριση από τους μαθητές, τους φοιτητές, τους διδάσκοντες καθηγητές και τους μελετητές, προς τους οποίους κυρίως απευθύνεται.

Ευπρόσδεκτη θα είναι κάθε καλόπιστη κριτική, που θα έχει ως σκοπό τη βελτίωση της μελέτης αυτής και την κατάδειξη της αλήθειας.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Χ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΑΔΗΣ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.....	9
ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ	11
Συντετμημένες λέξεις και βασικά σύμβολα.....	25

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α'

ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ

1. Έννοια, σημασία και γνωρίσματα της γλώσσας	29
2. Απόψεις και θεωρίες για τη γένεση της γλώσσας	33
3. Βασικά χαρακτηριστικά της γλώσσας	37

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β'

ΙΝΔΟΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΓΛΩΣΣΩΝ

1. Η Ελληνική ανήκει στη μεγάλη ινδοευρωπαϊκή οικογένεια γλωσσών	40
2. Γενικά στοιχεία για τις αδελφές ινδοευρωπαϊκές γλώσσες	42
3. Γλώσσες centum και γλώσσες satem	51
4. Η κοιτίδα των Ινδοευρωπαίων	53
5. Ανακάλυψη της συγγένειας των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών	54
6. Επανασύνθεση της Πρωτο-Ινδοευρωπαϊκής	58
7. Ιστορική και συγκριτική γλωσσολογία	61

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ'

ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΙ ΠΕΛΑΣΓΟΙ

1. Η κάθοδος των ελληνικών φύλων στην Ελλάδα	63
2. Προέλληνες ή Πελασγοί	64
3. Έλλην, Έλλάς	68

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'

ΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΑΛΦΑΒΗΤΟ

1. Γραπτός λόγος – Γραφή.....	72
2. Γραμμική γραφή Α' και γραμμική γραφή Β'	74
3. Προέλευση του αλφαβήτου	77

4. Το φοινικικό αλφάβητο και οι ελληνικές τροποποιήσεις και προσθήκες.....	81
--	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄

ΟΙ ΑΡΧΑΙΕΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΔΙΑΛΕΚΤΟΙ

1. Ιδιαίτερα στοιχεία της Ελληνικής μετά την απόσπασή της από την Ινδοευρωπαϊκή	84
2. Διαίρεση των αρχαίων ελληνικών διαλέκτων	86
3. Κοινά στοιχεία της ιωνικής και της αττικής διαλέκτου	88
4. Η ιωνική διάλεκτος και τα γλωσσικά χαρακτηριστικά της	90
5. Αττική διάλεκτος.....	93
6. Αχαική διάλεκτος.....	96
7. Κοινοί γλωσσικοί χαρακτήρες των αχαικών διαλέκτων	97
8. Ιδιαίτεροι χαρακτήρες των διαλέκτων της βόρειας αχαικής	99
I. Λεσβιακή διάλεκτος.....	99
II. Θεσσαλική διάλεκτος.....	100
III. Βοιωτική διάλεκτος.....	100
9. Ιδιαίτεροι χαρακτήρες των διαλέκτων της νότιας αχαικής	101
I. Αργαδική διάλεκτος	101
II. Κυπριακή διάλεκτος	101
III. Παμφυλιακή διάλεκτος	102
10. Δωρική διάλεκτος	102
11. Κοινά γλωσσικά γνωρίσματα των δωρικών διαλέκτων	104
12. Ιδιαίτοντες χαρακτήρες των κυρίως δωρικών διαλέκτων.....	105
I. Λακωνική.....	105
II. Μεσσηνιακή	106
III. Αργεία	106
IV. Κορινθιακή.....	106
V. Μεγαρική.....	107
VI. Κρητική.....	107
VII. Ροδιακή.....	108
13. Κοινά χαρακτηριστικά των βορειοδυτικών διαλέκτων	108
14. Ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των βορειοδυτικών διαλέκτων	109
I. Φωκική.....	109
II. Λοκρική	109
III. Αιτωλοακαρνανική	110
IV. Ηπειρωτική	111
V. Ηλείακή.....	111
VI. Αχαιική	111

15. Μακεδονική διάλεκτος.....	112
16. Νεότερα στοιχεία για πληρέστερη κατανόηση του όρου «διάλεκτος»	113
17. Προσθήκη γραμματικού κανόνα σε διάλεκτο και παραδείγματα λειτουργίας των κανόνων.....	115
18. Γενικότερα αίτια των φωνητικών αλλαγών	118

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ ΦΩΝΗΤΙΚΗ, ΦΩΝΟΛΟΓΙΑ, ΜΟΡΦΟΦΩΝΟΛΟΓΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΤ΄

ΟΡΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΕΝΝΟΙΕΣ

1. Έννοια και κλάδοι της φωνητικής.....	123
2. Έννοια και σημασία της φωνολογίας.....	127
3. Φώνημα: έννοια και σημασία.....	130
4. Μορφοφωνολογία.....	132

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ζ΄

ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΦΘΟΓΓΟΙ. ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑΙΡΕΣΗ ΑΥΤΩΝ

1. Τα γράμματα του ελληνικού αλφαβήτου.....	134
2. Τα φωνητήρια όργανα	139
3. Παραγωγή, διαίρεση και χαρακτηριστικά των φωνηέντων	142
4. Χαρακτηριστικά και διαίρεση των συμφώνων της αρχαίας Ελληνικής	148
5. Δίφθογγοι	156

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Η΄

ΤΟΝΟΙ, ΠΝΕΥΜΑΤΑ, ΣΥΛΛΑΒΕΣ, ΣΤΙΞΗ

1. Τόνοι και επιτονισμός.....	159
2. Τρισυλλαδικός νόμος και κανόνες τονισμού.....	161
3. Θέση του τόνου και ονομασία λέξεων ανάλογα με τον τονισμό τους.....	164
4. Άτονες και εγκλιτικές λέξεις.....	165
5. Ο τόνος των εγκλιτικών.....	166
6. Πνεύματα.....	167
7. Βοηθητικά ορθογραφικά σημεία στο γραπτό λόγο.....	170
8. Σημεία στίξης.....	171
9. Συλλαβή	173
10. Συλλαβισμός.....	175
11. Ευφωνία και ευφωνικά σύμφωνα.....	176
12. Συμφωνικά συμπλέγματα στην αρχή των λέξεων της αρχαίας Ελληνικής.....	177

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Θ'

ΠΑΘΗ ΤΩΝ ΦΩΝΗΕΝΤΩΝ

1. Η έννοια των φθογγικών παθών και οι φωνολογικοί ή μορφοφωνολογικοί κανόνες.....	181
2. Χασμωδία και τρόποι θεραπείας της.....	184
3. Συναίρεση.....	185
4. Κράση.....	189
5. Έκθλιψη.....	191
6. Συνίζηση.....	194
7. Αφαίρεση, υφαίρεση, πρόσληψη προσθετών ή ευφωνικών συμφώνων.....	194
8. Μετάπτωση.....	196
9. Συγκοπή, ανάπτυξη και μετάθεση φωνηέντων.....	201
10. Αντιμεταχώρηση, αφομοίωση, ανομοίωση.....	203
11. Εκτάσεις, αντεκτάσεις, μετρικές/ρυθμικές εκτάσεις.....	205
12. Προσθετικά ή προθεματικά φωνήεντα και άλλα πάθη φωνηέντων.....	209

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι'

ΠΑΘΗ ΣΥΜΦΩΝΩΝ ΚΑΙ ΗΜΙΦΩΝΩΝ

1. Αποβολή συμφώνων και ημιφώνων.....	213
2. Ανάπτυξη συμφώνων.....	216
3. Μετάθεση ή επένθεση του j και μεταθέσεις άλλων συμφώνων.....	217
4. Ένωση ή συγχώνευση συμφώνων.....	219
5. Αφομοιώσεις συμφώνων.....	220
6. Ανομοίωση συμφώνων.....	223
7. Τροπές συμφώνων.....	226

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΑ'

Η ΛΕΞΗ ΚΑΙ ΤΟ ΜΟΡΦΗΜΑ

1. Η λέξη και τα προβλήματα της.....	231
2. Μορφολογία: Έννοια και σημασία της.....	236
3. Το μόρφημα.....	237
4. Διαίρεση των μορφημάτων.....	239
5. Τροπή γλωσσικών στοιχείων κατ' αναλογία άλλων συνηθέστερων.....	242

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΒ'

ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΥΤΟΥ – ΤΟ ΑΡΘΡΟ

1. Μέρη του λόγου.....	246
------------------------	-----

2. Τύποι των λέξεων, καταλήξεις, χαρακτήρας, θέματα και ρίζες	247
3. Πτωτικά και παρεπόμενα των πτωτικών	248
4. Το άρθρο	252

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΓ΄

ΟΝΟΜΑΤΑ ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΑ ΚΑΙ Η ΚΛΙΣΗ ΤΟΥΣ

1. Ορισμός και διαίρεση των ουσιαστικών	255
2. Ουσιαστικά που απαντούν ή μόνο στον ενικό ή μόνο στον πληθυντικό αριθμό.....	256
3. Κλίση των πρωτόκλιτων ασυναίρετων ουσιαστικών	257
4. Κλίση των πρωτόκλιτων συνηρημένων ουσιαστικών	264
5. Δεύτερη κλίση των ουσιαστικών	266
6. Δευτερόκλιτα συνηρημένα ουσιαστικά	270
7. Αττικόκλιτα.....	272
8. Τρίτη κλίση των ουσιαστικών	274
9. Φωνεντόληκτα ουσιαστικά της γ' κλίσης	277
10. Συμφωνόληκτα ουσιαστικά της γ' κλίσης	286
11. Ημιφωνόληκτα τριτόκλιτα ουσιαστικά	297
12. Γενικές παρατηρήσεις στις καταλήξεις και στον τονισμό των ονομάτων της γ' κλίσης.....	314
13. Ανώμαλα ουσιαστικά	315

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΔ΄

ΤΑ ΕΠΙΘΕΤΑ ΚΑΙ Η ΚΛΙΣΗ ΤΟΥΣ

1. Ορισμός και κατηγορίες των επιθέτων	321
2. Ασυναίρετα δευτερόκλιτα επίθετα.....	323
Τριγενή και τρικατάληκτα σε -ος, -η, -ον.....	323
Τριγενή και τρικατάληκτα σε -ος, -α, -ον.....	324
3. Ασυναίρετα δευτερόκλιτα τριγενή και δικατάληκτα επίθετα σε -ος, -ον.....	326
4. Συνηρημένα δευτερόκλιτα επίθετα	327
Τριγενή και τρικατάληκτα.....	327
Τριγενή και δικατάληκτα	328
5. Αττικόκλιτα επίθετα	329
6. Τριτόκλιτα φωνεντόληκτα επίθετα	330
Τριγενή και τρικατάληκτα σε -υς, -εια, -υ οξύτονα.....	330
Τριγενή και δικατάληκτα σε -υς, -υ (γεν. -υος ή -εος)	333
7. Τριτόκλιτα συμφωνόληκτα επίθετα	335
Αφωνόληκτα τρικατάληκτα	335
Αφωνόληκτα τριγενή και δικατάληκτα	338
Αφωνόληκτα διγενή και μονοκατάληκτα	339

Ενρινόληκτα και υγρόληκτα τριγενή και τρικατάληκτα.....	339
Ενρινόληκτα και υγρόληκτα τριγενή και δικατάληκτα	341
Ενρινόληκτα και υγρόληκτα διγενή και μονοκατάληκτα	342
Σιγμόληκτα τριγενή και δικατάληκτα σε -ης, -ες	343

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΕ'

ΑΝΩΜΑΛΑ ΕΠΙΘΕΤΑ ΚΑΙ ΜΕΤΟΧΕΣ

1. Κλίση του ανώμαλου επιθέτου <i>πολύς, πολλή, πολὺν</i>	347
2. Κλίση του ανώμαλου επιθέτου <i>μέγας, μεγάλη, μέγα</i>	348
3. Κλίση του ανώμαλου επιθέτου <i>πρᾶος, πραεῖα, πρᾶον</i>	349
4. Κλίση των ανώμαλων ελλειπτικών επιθέτων <i>σῶς</i> και <i>φροῦδος</i>	350
5. Μετοχές	351
6. Δευτερόκλιτες μετοχές.....	352
7. Τριτόκλιτες μετοχές.....	353
Μετοχές σε -ας, -ασα, -αν	353
Μετοχές σε -εῖς, -εῖσα, -ἐν	354
Μετοχές σε -οὗς, -οὔσα, -ὄν	355
Μετοχές σε -ύς, -ῦσα, -ὺν	356
Μετοχές σε -ων, -ουσα, -ον	357
Μετοχές σε -ῶν, -ῶσα, -ῶν	358
Μετοχές σε -ῶν, -οὔσα, -οὔν	359
Μετοχές σε -ῶς, -υῖα, -ὄς	360
Μετοχές σε -ῶς, -ῶσα, -ῶς (ή -ὄς)	361

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΣΤ'

ΠΑΡΑΘΕΤΙΚΑ

1. Ορισμός. Βαθμοί των επιθέτων	363
2. Ομαλός σχηματισμός μονολεκτικών παραθετικών	365
3. Τα παραθετικά σε -ότερος, -ότατος και -ώτερος, -ώτατος.....	366
4. Αναλογικός σχηματισμός παραθετικών	367
5. Ανώμαλα παραθετικά.....	369
6. Κλίση των συγκριτικών σε -ίων (-ων), -ιον (-ον)	371
7. Περιφραστικά παραθετικά επιθέτων και μετοχών	373
8. Ελλειπτικά παραθετικά και επίθετα στερούμενα παραθετικών	374
9. Παραθετικά επιρρημάτων	375

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΖ'

ΑΡΙΘΜΗΤΙΚΑ

1. Ορισμός και διαίρεση των αριθμητικών.....	377
--	-----

2. Αριθμητικά επίθετα	377
3. Αριθμητικά ουσιαστικά	380
4. Αριθμητικά επιρρήματα	381
5. Πίνακες αριθμητικών	381

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΗ΄

ΑΝΤΩΝΥΜΙΕΣ

1. Ορισμός και είδη των αντωνυμιών	385
2. Προσωπικές αντωνυμίες	385
3. Δεικτικές αντωνυμίες	387
4. Οριστική ή επαναληπτική αντωνυμία	390
5. Κτητικές αντωνυμίες.....	392
6. Αυτοπαθείς ή αυτοπαθητικές αντωνυμίες	393
7. Αλληλοπαθής ή αλληλοπαθητική αντωνυμία	395
8. Ερωτηματικές αντωνυμίες	396
9. Αόριστες αντωνυμίες	398
10. Αναφορικές αντωνυμίες.....	400
11. Συσχετικές αντωνυμίες	403
12. Πίνακας συσχετικών αντωνυμιών της αρχαίας Ελληνικής	403
13. Πίνακας συσχετικών αντωνυμιών της νέας Ελληνικής.....	404

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΘ΄

ΡΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΥΤΩΝ

Α΄ Παρεπόμενα του ρήματος.....	405
1. Ορισμός του ρήματος.....	405
2. Διαθέσεις	406
3. Συζυγίες	410
4. Φωνές	411
5. Χρόνοι	412
6. Εγκλίσεις	420
7. Πρόσωπα	424
8. Αριθμοί	425
Β΄ Στοιχεία σχηματισμού του ρήματος	425
1. Κατάληξη	425
2. Θέμα	426
3. Χαρακτήρας	427
4. Αύξηση	428
5. Αύξηση στα σύνθετα και παρασύνθετα ρήματα	431
6. Ανώμαλη αύξηση	432

7. Αναδιπλασιασμός	436
8. Ανωμαλίες αναδιπλασιασμού	438
9. Αττικός αναδιπλασιασμός	440
10. Το δοθητικό ρήμα <i>εἰμί</i>	441

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Κ'

ΒΑΡΥΤΟΝΑ ΡΗΜΑΤΑ ΣΕ -Ω ΤΗΣ Α' ΣΥΖΥΓΙΑΣ

1. Ορισμός και διαίρεση των βαρύτονων ρημάτων.....	444
2. Κλίση του βαρύτονου φωνεντόληκτου ρήματος <i>λύ-ω</i> στην ενεργητική φωνή.....	445
3. Κλίση του βαρύτονου φωνεντόληκτου ρήματος <i>λύ-ομαι</i> μέσης φωνής με μέση διάθεση (<i>λύ-ομαι</i> = <i>λύνω</i> τον εαυτό μου).....	448
4. Κλίση του βαρύτονου φωνεντόληκτου ρήματος <i>λύ-ομαι</i> μέσης φωνής με παθητική διάθεση (<i>λύ-ομαι</i> = <i>λύομαι</i> από άλλον).....	451
5. Συστατικά στοιχεία των μονολεκτικών τύπων στα ρήματα της α' συζυγίας	454
α) Προσωπική κατάληξη	455
β) Καταλήξεις του δυϊκού αριθμού στα ρήματα	457
γ) Θεματικό φωνήεν	458
δ) Εγκλιτικό φωνήεν	459
ε) Χρονικός χαρακτήρας	459
στ) Χρονικό πρόσφυμα	460
ζ) Σχηματισμός περιφραστικών χρόνων	460
η) Φαινομενικές καταλήξεις	461
θ) Σχηματισμός των χρόνων των ασυναίρετων φωνεντόληκτων ρημάτων	462

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΑ'

ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΣΤΑ ΑΦΩΝΟΛΗΚΤΑ ΡΗΜΑΤΑ

1. Ορισμός και διαίρεση των αφωνόληκτων ρημάτων	464
2. Σχηματισμός του ενεστώτα και του παρατατικού ενεργητικής και μέσης φωνής	464
3. Κλίση ρημάτων	468
Κλίση του ουρανικόληκτου ρήματος <i>τάττω</i> ή <i>τάσσω</i> (θ. <i>ταγ-</i>) στον ενεστώτα και τον παρατατικό	468
Κλίση του ουρανικόληκτου ρήματος <i>τάττομαι</i> ή <i>τάσσομαι</i> (θ. <i>ταγ-</i>) στον ενεστώτα και τον παρατατικό	469
Κλίση του οδοντικόληκτου ρήματος <i>ἐλπίζω</i> (θ. <i>ἐλπίδ-</i>) στον ενεστώτα και τον παρατατικό	470

Κλίση του χειλικόληκτου ρήματος <i>λείπω</i> (θ. <i>λειπ-</i>) στον ενεστώτα και τον παρατατικό	471
Κλίση του χειλικόληκτου ρήματος <i>λείπομαι</i> (θ. <i>λειπ-</i>) στον ενεστώτα και τον παρατατικό	472
4. Μέλλοντας και αόριστος ενεργητικής και μέσης φωνής	472
5. Ενεργητικός παρακείμενος και υπερσυντέλικος	476
6. Παθητικός μέλλοντας α΄ και παθητικός αόριστος α΄	478
7. Κλίση ρημάτων	479
Κλίση του ενεργητικού παρακειμένου και υπερσυντελικού του ρήματος <i>τάττω</i>	479
Κλίση του παθητικού μέλλοντα α΄ και του παθητικού αορίστου α΄ του ρήματος <i>τάττομαι</i>	480
8. Παρακείμενος και υπερσυντέλικος μέσης φωνής	480

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΒ΄

ΕΝΡΙΝΟΛΗΚΤΑ ΚΑΙ ΥΓΡΟΛΗΚΤΑ ΡΗΜΑΤΑ ΤΗΣ Α΄ ΣΥΖΥΓΙΑΣ

1. Σχηματισμός του ενεστώτα και του παρατατικού ενεργητικής και μέσης φωνής	483
2. Σχηματισμός του μέλλοντα και του αορίστου α΄ ενεργητικής και μέσης φωνής	488
3. Οι άλλοι χρόνοι των ενρινόληκτων και των υγρόληκτων ρημάτων	493

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΓ΄

ΔΕΥΤΕΡΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΤΩΝ ΡΗΜΑΤΩΝ

1. Ενεργητικός και μέσος αόριστος β΄	496
2. Παθητικός μέλλοντας β΄ και παθητικός αόριστος β΄	498
3. Ενεργητικός παρακείμενος και υπερσυντέλικος β΄	501

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΔ΄

ΣΥΝΗΡΗΜΕΝΑ Ή ΠΕΡΙΣΠΩΜΕΝΑ ΡΗΜΑΤΑ

1. Ορισμός και διαίρεση των συνηρημένων ρημάτων	503
2. Κλίση του συνηρημένου ρήματος <i>τιμάω</i> -ῶ (θ. <i>τιμᾶ-</i>) στον ενεστώτα και τον παρατατικό	504
3. Κλίση του συνηρημένου ρήματος <i>ποιέω</i> -ῶ (θ. <i>ποιε-</i>) στον ενεστώτα και τον παρατατικό	506
4. Κλίση του συνηρημένου ρήματος <i>δουλόω</i> -ῶ (θ. <i>δουλο-</i>) στον ενεστώτα και τον παρατατικό	508
5. Οι άλλοι χρόνοι των συνηρημένων ρημάτων	512

6. Ιδιαιτερότητες και ανωμαλίες στα συνηρημένα ρήματα.....	513
7. Τα ρήματα <i>ξῶ, πεινῶ, διψῶ</i> και <i>χρῶμαι</i>	514
8. Ρήματα σε <i>-έω</i> με μονοσύλλαβο θέμα	517
9. Το ρήμα <i>ῥιγόω -ῶ</i>	519

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΕ'

ΣΥΖΥΓΙΑ ΤΩΝ ΡΗΜΑΤΩΝ ΣΕ -ΜΙ

1. Ορισμός και διαίρεση των ρημάτων δ' συζυγίας σε <i>-μι</i>	521
2. Κλίση του συμφωνόληκτου ρήματος <i>δείκνυμι</i> (θ. <i>δεικ-</i>).....	523
3. Ενεστώτας, παρατατικός και αόριστος δ' των φωνηεντόληκτων ρημάτων σε <i>-μι</i>	525
4. Οι άλλοι χρόνοι των φωνηεντόληκτων ρημάτων σε <i>-μι</i>	540
5. Άλλα φωνηεντόληκτα ρήματα σε <i>-μι</i>	542

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΣΤ'

ΑΟΡΙΣΤΟΙ Β' ΒΑΡΥΤΟΝΩΝ ΡΗΜΑΤΩΝ ΚΛΙΝΟΜΕΝΟΙ

ΚΑΤΑ ΤΑ ΡΗΜΑΤΑ ΣΕ -ΜΙ

1. Ρήματα της α' συζυγίας με αόριστο δ' κατά τα ρήματα σε <i>-μι</i>	547
2. Παραδείγματα κλίσης αορίστων δ'	548

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΖ'

ΆΛΛΑ ΡΗΜΑΤΑ ΤΗΣ Β' ΣΥΖΥΓΙΑΣ ΜΕ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΑΝΩΜΑΛΙΕΣ

1. Το ρήμα <i>φημί</i>	551
2. Το ρήμα <i>εἶμι</i>	553
3. Το ρήμα <i>οἶδα</i>	554
4. Το ρήμα <i>κείμαι</i>	556
5. Το ρήμα <i>κάθημαι</i>	558
6. Το ρήμα <i>ἔοικα</i>	559
7. Το ρήμα <i>δέδοικα</i> ή <i>δέδια</i>	561
8. Ο παρκαείμενος (<i>τέθνηκα</i>) και ο υπερσυντέλικος (<i>έτεθνήκειν</i>) του ρήματος (<i>ἀπο</i>) <i>θνήσκω</i>	562
9. Τα ρήματα <i>ἤμί, χορή, εἵμαρται</i> και <i>πέπρωται</i>	564

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΗ'

ΑΝΩΜΑΛΑ ΡΗΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟ ΣΧΗΜΑΤΙΣΜΟ Ή ΚΑΤΑ ΤΗ ΣΗΜΑΣΙΑ

ΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ. ΆΛΛΕΣ ΚΑΤΗΓΟΡΙΕΣ ΡΗΜΑΤΩΝ

1. Προσφύματα	565
2. Ανώμαλα ρήματα κατά το σχηματισμό των χρόνων	566
3. Ελλειπτικά ανώμαλα ρήματα	572
4. Ρήματα ανώμαλα κατά τη σημασία των χρόνων	574

5. Ρήματα αποθετικά	576
6. Ρήματα απρόσωπα ή τριτοπρόσωπα.....	577

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΚΘ΄
ΤΑ ΑΚΛΙΤΑ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ

1. Επιρρήματα.....	579
2. Πίνακας συσχετικών ή ανταποδοτικών αντωνυμικών επιρρημάτων	583
3. Προθέσεις	584
4. Σύνδεσμοι	586
5. Επιφωνήματα.....	591
6. Μόρια	591

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Λ΄
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

A. Εισαγωγικά στοιχεία	593
1. Ορισμός – Παραγωγικές καταλήξεις	593
2. Διαφορά μεταξύ των κλιτικών και των παραγωγικών καταλήξεων. Υπάρχουν κλιτικές καταλήξεις στα πρωτόκλιτα θηλυκά ουσιαστικά;.....	594
3. Γένεση των παραγωγικών καταλήξεων.....	597
4. Πρωτότυπες και παράγωγες λέξεις	600
5. Ανάλυση της λέξης στα τελικά συστατικά της.....	601
B. Παράγωγα ρήματα	603
α. Ρήματα παράγωγα από ονόματα.....	603
β. Ρήματα παράγωγα από άλλα ρήματα.....	610
γ. Ρήματα παράγωγα από επιρρήματα και επιφωνήματα.....	611
Γ. Παράγωγα ουσιαστικά.....	613
α. Ουσιαστικά παράγωγα από ρήματα	612
β. Ουσιαστικά παράγωγα από επίθετα.....	615
γ. Ουσιαστικά παράγωγα από άλλα ουσιαστικά	617
1. Υποκοριστικά.....	617
2. Μεγεθυντικά.....	619
3. Τοπικά	620
4. Περιεκτικά	620
5. Πατρωνυμικά	621
6. Γονεωνυμικά.....	622
7. Εθνικά	623
8. Παρώνυμα.....	624
Δ. Παράγωγα επίθετα.....	625
α. Επίθετα παράγωγα από ρήματα.....	625
1. Ρηματικά επίθετα σε -τος.....	625

2. Ρηματικά επίθετα σε -τέος	628
3. Άλλα παράγωγα επίθετα από ρήματα	629
6. Επίθετα παράγωγα από ονόματα (ουσιαστικά ή επίθετα).....	632
γ. Επίθετα παράγωγα από επιρρήματα.....	636
Ε. Παράγωγα επιρρήματα.....	637
1. Τοπικά επιρρήματα.....	637
2. Τροπικά επιρρήματα	638
3. Χρονικά επιρρήματα	640
4. Ποσοτικά επιρρήματα	640
ΣΤ. Μορφολογία και μετασχηματιστική γραμματική	641

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΛΑ΄

ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

A. Στοιχεία για τη λειτουργία και τη σημασία της σύνθεσης	645
1. Ορισμός και σημασία της σύνθεσης	645
2. Γλωσσικά στοιχεία που είναι δυνατό να συντεθούν και να αποτελέσουν σύνθετες λέξεις.....	648
3. Το συνδετικό ή συνθετικό φωνήεν -ο-	649
4. Γλωσσολογική ανάλυση σύνθετων λέξεων της Νεοελληνικής προς πληρέστερη κατανόηση ορισμένων στοιχείων της σύνθεσης	651
B. Πρώτο συνθετικό.....	659
1. Κλιτό ως πρώτο συνθετικό	659
α. Ουσιαστικό	659
β. Επίθετο	661
γ. Ρήμα	661
2. Άκλιτο ως πρώτο συνθετικό	662
α. Επίρρημα.....	662
β. Πρόθεση.....	662
Το «χρυσό παράγγελμα» του Σκαλιγέρου.....	664
γ. Αχώριστα μόρια	665
Γ. Δεύτερο συνθετικό	666
1. Κλιτό ως δεύτερο συνθετικό	666
α. Ουσιαστικό	666
β. Επίθετο	668
γ. Ρήμα	668
2. Άκλιτο ως δεύτερο συνθετικό.....	670
Δ. Νόθα σύνθετα	670
Ε. Παρασύνθετα.....	671
ΣΤ. Τονισμός των σύνθετων και παρασύνθετων λέξεων της αρχαίας Ελληνικής	373

Z. Σημασία των συνθέτων	676
1. Οριστικά ή προσδιοριστικά σύνθετα	676
2. Αντικειμενικά σύνθετα ή σύνθετα εξάρτησης	677
3. Κτητικά σύνθετα.....	678
4. Συνδετικά ή παρατακτικά σύνθετα	679

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΑΒ΄

ΟΝΟΜΑΤΟΠΟΙΑ, ΜΕΤΑΦΟΡΑ, ΑΛΛΑΓΗ ΤΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΟΥ ΕΙΔΟΥΣ ΤΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

1. Ονοματοποιία	680
2. Μεταφορά.....	682
3. Αλλαγή του γραμματικού είδους.....	685

ΕΠΙΜΕΤΡΟ

FERDINAND DE SAUSSURE – NOAM CHOMSKY:

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΠΟ ΤΗ ΜΕΤΑΣΧΗΜΑΤΙΣΤΙΚΗ ΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ

1. Ferdinand de Saussure και ευρωπαϊκός στρουκτουραλισμός	687
2. Παραδειγματικές και συνταγματικές σχέσεις	691
3. Noam Chomsky και μετασχηματιστική γραμματική	692
4. Φωνητικά χαρακτηριστικά ορισμένων συμφώνων της Νεοελληνικής	696
5. Κανόνες για τα έρρινα	696
6. Σημασιολογική διαφοροποίηση λέξεων μορφολογικά ομοίων	699

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΒΑΣΙΚΩΝ ΡΗΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΕ ΤΟΥΣ ΧΡΟΝΟΥΣ ΚΑΙ ΤΑ ΠΑΡΑΓΩΓΑ ΤΟΥΣ	703
---	-----

ΑΛΛΑ ΡΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΜΕ ΤΙΣ ΒΑΣΙΚΕΣ ΜΟΝΟ ΕΡΜΗΝΕΙΕΣ ΤΟΥΣ	727
---	-----

ΣΗΜΑΣΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΙΑΦΟΡΕΣ ΜΕΤΑΞΥ ΣΥΝΩΝΥΜΩΝ ΛΕΞΕΩΝ Ή ΦΡΑΣΕΩΝ.....	749
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	759
ΠΙΝΑΚΑΣ ΟΡΩΝ, ΠΡΑΓΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΟΝΟΜΑΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ...	765

ΣΥΝΤΕΤΜΗΜΕΝΕΣ ΛΕΞΕΙΣ ΚΑΙ ΒΑΣΙΚΑ ΣΥΜΒΟΛΑ

ᾱ = μακρόχρονο α	πρβλ. = παράβαλε
ᾶ = βραχύχρονο α	πρόθ. = πρόθημα
αγγλ. = αγγλικά	προστ. = προστακτική
α.ε. = αρχαία ελληνικά	π.χ. = παραδείγματος χάρη
αι. = αιώνας	π.Χ. = προ Χριστού
αιτ. = αιτιατική	P = ρήμα
αόρ. θ' = αόριστος δεύτερος	PΘ = ρηματικό θέμα
απαρ. = απαρέμφατο	Σ = σύμφωνο
βλ. = βλέπε	σελ. = σελίδα ή σελίδες
γεν. = γενική	στερ. = στερητικό
δοτ. = δοτική	υποτακτ. = υποτακτική
E. = επίθετο	Φ = φωνήεν
επίθ. = επίθημα	X. Μ. και Π. = χρόνοι μέσοι και παθη- τικοί
θ. = θέμα	* (πριν από λέξη ή φράση) = τύπος μη μαρτυρούμενος ή φράση αντιγραμ- ματική
κ.ά. = και άλλα	∅ = κενό σύμβολο
κ.εξ. = και εξής	# = όριο λέξης
κκ. = κλιτική κατάληξη	> = η λέξη που βρίσκεται δεξιά παρά- γεται από αυτή που είναι αριστε- ρά
κλητ. = κλητική	< = η λέξη που βρίσκεται αριστερά παράγεται από αυτή που είναι δε- ξιά
κτλ. = και τα λοιπά	⇒ = σύμβολο που δηλώνει ότι κάτι αλ- λάζει, μετασχηματίζεται σε κάτι άλ- λο
λατιν. = λατινικά	// = σύμβολο που περικλείει φωνήμα- τα ή φωνολογικές απεικονίσεις
μέλλ. = μέλλοντας	[] = σύμβολο που περικλείει φωνητι- κές απεικονίσεις
Μ και Π = μέσο και παθητικό	+ = όριο μορφήματος
MNE = Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά	
μ.Χ. = μετά Χριστόν	
ν.ε. = νέα ελληνικά	
Ο = όνομα	
ΟΘ = ονοματικό θέμα	
οριστ. = οριστική	
ΟΦ = ονοματική φράση	
Π = πρόταση	
παθητ. = παθητικός	
πκ. = παραγωγική κατάληξη	
πρ. = πρόθεση	

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Γλώσσα και γλωσσολογία

1 | Έννοια, σημασία και γνωρίσματα της γλώσσας

Είναι γνωστό ότι οι ανθρώπινες γνώσεις μεταδίδονται με τη γλώσσα¹, η οποία είναι μία από τις πλέον θεμελιώδεις μορφές της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Η ανάπτυξη της γλώσσας σε καθαρό όργανο έκφρασης και επικοινωνίας είναι ίσως το μεγαλύτερο επίτευγμα του ανθρώπου. Τόσο σπουδαίος είναι ο ρόλος της γλώσσας στην ανάπτυξη του ανθρώπινου γένους, ώστε θα ήταν προτιμότερο να αναφερόμαστε στο γένος αυτό ως *HOMO LOQUENS* παρά ως *HOMO SAPIENS*.

Για τη γλώσσα, που είναι τόσο αρχαία όσο η ανθρώπινη κοινωνία, έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς διάφοροι ορισμοί.² Σημειώνουμε εδώ τους ακόλουθους ορισμούς:

- α. **Γλώσσα** είναι ένα διαρθρωμένο σύστημα αυθαίρετων φωνητικών συμβόλων, που χρησιμοποιούνται από συγκεκριμένη κοινωνία ανθρώπων για τις ποικίλες ανάγκες επικοινωνίας τους.
- β. **Γλώσσα** είναι ένα ηχητικό σύστημα επικοινωνίας, το οποίο λειτουργεί με

-
- 1. Κατά τον Αδαμάντιο Κοραή, «η γλώσσα είναι ένα από τα πλέον αναπαλλοτρίωτα του έθνους κτήματα. Από το κτήμα τούτο μετέχουν όλα τα μέλη του έθνους με δημοκρατικήν, να είπω ούτως, ισότητα». Ο αοίδιμος Κοραής θεωρεί τη γνώση της αρχαίας Ελληνικής ως απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση της νέας Ελληνικής: «Όποιος χωρίς την γνώσιν της αρχαίας επιχειρεί να μελετήσει και ερμηνεύσει την νέαν ή απατάται ή απατά».
 - 2. Για την έννοια και τη σημασία της γλώσσας μπορούμε να διατυπώσουμε και τις ακόλουθες σκέψεις:
 - α. Η γλώσσα μπορεί να θεωρηθεί ως όργανο για την έρευνα και την ερμηνεία της ανθρώπινης φύσης και πιο συγκεκριμένα **των νοητικών της λειτουργιών**.
 - β. Η γλώσσα είναι **ο καθρέφτης του νου**.
 - γ. Γλώσσα είναι ένα εσωτερικευμένο σύστημα νόμων και αρχών, που συσχετίζουν σημασίες με φωνητικές ακολουθίες.
 - δ. Η γλώσσα είναι σπουδαίος παράγων του κοινωνικού βίου και του πολιτισμού των ανθρώπων.
 - ε. Δεν υπάρχουν χυδαίες και δάρβαρας γλώσσες, αλλά χυδαίοι και δάρβαροι άνθρωποι και λαοί.

τα όργανα ομιλίας και ακοής μεταξύ των μελών συγκεκριμένης κοινότητας και χρησιμοποιεί φωνητικά σύμβολα, τα οποία λαμβάνουν αυθαίρετες και συμβατικές σημασίες.

- γ. Κατά τον Αμερικανό γλωσσολόγο *Edward Sapir* (1884-1939), γλώσσα είναι μια καθαρά ανθρώπινη, μη ενστικτώδης, μέθοδος για τη μετάδοση ιδεών, συναισθημάτων και επιθυμιών με τη χρήση ενός συστήματος εκουσίως δημιουργημένων συμβόλων.

Ο τελευταίος αυτός ορισμός δίνει έμφαση στα εξής:

1. Θεωρεί τη γλώσσα ως καθαρά ανθρώπινη δραστηριότητα, παρόλο που και κάποια ζώα έχουν υποτυπώδη συστήματα επικοινωνίας.
2. Τονίζει ότι όλοι οι άνθρωποι χρησιμοποιούν τη γλώσσα στις καθημερινές επαφές τους με τα άλλα μέλη της ίδιας γλωσσικής κοινότητας.
3. Αναφέρει ότι η γλώσσα δε χρησιμοποιείται μόνο ως όργανο επικοινωνίας, αλλά και ως μέσο έκφρασης των ανθρώπων.
4. Υπογραμμίζει ότι η γλώσσα **δεν είναι ενστικτώδης**. Οι άνθρωποι πρέπει να μάθουν τη γλώσσα, η οποία είναι σύστημα αυθαίρετων συμβατικών συμβόλων.

Ο ίδιος ο Sapir μαζί με το μαθητή του *Benjamin Lee Whorf* (1897-1941) εισηγήθηκαν την άποψη ότι η γλώσσα ενός λαού καθορίζει ή περιορίζει τη σκέψη και τη νόηση των ομιλητών της. Με άλλα λόγια, τα όρια της γνώσης ενός λαού για τα πράγματα του κόσμου είναι τα όρια της γλώσσας του.

Μπορούμε να πούμε ότι η γλώσσα είναι το ισχυρότερο σύμβολο της ατομικότητας μιας κοινότητας και ο ισχυρότερος συνδετικός κρίκος των μελών της. Έχει καταστεί συνείδηση σ' όλους τους λαούς ότι η γλώσσα αποτελεί σημαντικό παράγοντα για **την εθνική τους ενότητα**. Για τούτο, η πρώτη ενέργεια που έκαναν οι αρχηγοί του νεοσύστατου κράτους του Ισραήλ ήταν η αναδίωξη της εβραϊκής γλώσσας, του φορέα ιερών αξιών για όλα τα μέλη του κράτους αυτού. Γενικά, παρατηρείται ότι κάθε λαός μετά την απόκτηση της ανεξαρτησίας του προσπαθεί να επιβάλει την καθιέρωση της εθνικής του γλώσσας ως πρώτο στοιχείο της εθνικής του οντότητας και ύπαρξης.

Αξίζει να σημειωθεί ότι η γλώσσα, που χαρακτηρίζεται ως **κοινωνικό φαινόμενο**, δεν είναι μόνο αξία αυτή καθαυτή, αλλά και φορέας αξιών. Οι **ανθρωπολόγοι** θεωρούν τη γλώσσα ως μορφή πολιτισμικής συμπεριφοράς, οι **κοινωνιολόγοι** ως αλληλεπίδραση μεταξύ των μελών μιας κοινότητας, οι **φιλόσοφοι** ως μέσο ερμηνείας της ανθρώπινης εμπειρίας, οι **λογοτέχνες** ως καλλιτεχνικό μέσο και οι **δάσκαλοι της γλώσσας** ως σύνολο δεξιοτήτων.

Η σύγχρονη γλωσσολογία κάνει διάκριση μεταξύ των όρων *γνώση της γλώσσας* και *χρήση της γλώσσας*. Με τον όρο *γνώση της γλώσσας* ή *γλωσσική ικανότητα* (*competence*) εννοούμε την ικανότητα των ομιλητών και των ακροατών μιας συγκεκριμένης γλωσσικής κοινότητας να μιλούν και να κατανοούν άπειρες προτάσεις της γλώσσας τους. Με τον όρο *χρήση της γλώσσας* (*performance*) εννοούμε την πραγματική χρήση της γλώσσας σε συγκεκριμένες περιπτώσεις.

Η διάκριση αυτή μεταξύ των όρων *competence* και *performance* είναι σπουδαία και σημαντική, διότι μας δίνει τη δυνατότητα να εξηγήσουμε γιατί μερικές φορές δεν κάνουμε χρήση ορθών προτάσεων, όταν μιλούμε. Η διαφορά που υπάρχει μεταξύ των δύο αυτών όρων μπορεί ναδειχτεί καλύτερα με το ακόλουθο παράδειγμα από την αριθμητική. Το γεγονός ότι ένα άτομο γνωρίζει άριστα τους νόμους και τις αρχές του πολλαπλασιασμού (*competence*) δε μας εγγυάται ότι το άτομο αυτό μπορεί να εκτελεί πολύπλοκους πολλαπλασιασμούς και να δίνει πάντα ορθές απαντήσεις (*performance*). Αντίστροφα, το γεγονός ότι ένα μικρό παιδί λέει «δύο επί δύο ίσον τέσσερα» δε σημαίνει κατ' ανάγκη ότι το παιδί αυτό έχει κατανοήσει πέρα για πέρα τις βασικές αρχές του πολλαπλασιασμού.

Με παρόμοιο σκεπτικό, το γεγονός ότι ο ομιλητής έχει γνώση της γλώσσας του, που του δίνει τη δυνατότητα να παράγει και να κατανοεί άπειρο αριθμό προτάσεων, δε σημαίνει κατ' ανάγκη ότι κατά την ομιλία όλες του οι προτάσεις είναι απαλλαγμένες από λάθη και κάθε είδους σφάλματα. Τα διάφορα λάθη που μπορεί να κάνει ο ιθαγενής ομιλητής κατά την απαγγελία των προτάσεων είναι δυνατό να οφείλονται σε διάφορους λόγους, όπως στην αδυναμία του να δώσει προσοχή σ' αυτά που λέει από υπερβολική κόπωση, στην αδυναμία του να θυμηθεί πώς άρχισε μια μακροσκελή πρόταση, καθώς και σε ποικίλους ψυχολογικούς και άλλους λόγους.

Είναι γνωστό ότι η γλώσσα είναι ένα σύνολο αρχών και νόμων ή κανόνων που συνδέουν και συσχετίζουν σημασίες και ακολουθίες φωνημάτων. Η διάκριση μεταξύ του αφηρημένου αυτού συστήματος των αρχών και των κανόνων που ο ιθαγενής, ο ντόπιος, ομιλητής κατακτά (*competence*) και της πραγματικής χρήσης της γλώσσας σε συγκεκριμένες περιπτώσεις (*performance*) μπορεί να γίνει περισσότερο σαφής, αν προσπαθήσουμε να εννοήσουμε τη διαφορά που υπάρχει ανάμεσα σε μια μουσική συμφωνία (*competence*) και στην εκτέλεση αυτής της συμφωνίας (*performance*). Ανεξάρτητα από το βαθμό επιτυχίας κατά την εκτέλεση αυτής της συμφωνίας, η μουσική συμφωνία αυτή καθαυτή, ως ένα αφηρημένο μουσικό σύστημα, παραμένει ανεπηρέαστη. Το αυτό παρατηρείται και στη γλώσσα. Παρόλο που οι ιθαγενείς ομιλητές διαπράττουν διάφορα γραμ-

ματικά λάθη, όταν μιλούν, η δομή της γλώσσας, το αφηρημένο δηλαδή γλωσσικό σύστημα, παραμένει ανεπηρέαστη. Και το αφηρημένο αυτό γλωσσικό σύστημα είναι εκείνο που ζητούν να περιγράψουν και να αναλύσουν οι γλωσσολόγοι.

Τον αγγλικό όρο *performance* άλλοι τον αποδίδουν με τον ελληνικό όρο *γλωσσική πλήρωση* (βλ. Δ. Θεοφανοπούλου-Κοντού *Μετασχηματιστική Σύνταξη. Από τη Θεωρία στην Πράξη*, εκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1989, σελ. 15).

Γλωσσολογία³, τώρα, είναι η επιστημονική σπουδή και μελέτη της γλώσσας. Μέχρι και το 19ο αιώνα μ.Χ. οι γλωσσολόγοι⁴ ασχολούνταν κυρίως με τις λεγόμενες νεκρές ινδοευρωπαϊκές γλώσσες. Από τις αρχές του 20ού αιώνα έχουμε θεαματική στροφή του ενδιαφέροντος των γλωσσολόγων και άλλων συναφών επιστημόνων για την επιστημονική περιγραφή, ανάλυση και ερμηνεία των ζωντανών γλωσσών⁵.

Πρέπει να τονιστεί ότι σήμερα η γλωσσολογία έχει αποκτήσει **αυτονομία** έναντι των άλλων επιστημών, και μάλιστα έναντι της φιλοσοφίας και της φιλολογικής κριτικής. Αξίζει ακόμη να σημειωθεί ότι η γλωσσολογία είναι εμπειρική επιστήμη, αφού τα δεδομένα της (*data*) μπορούν να γίνουν αντικείμενο παρατηρήσεως και οι κανόνες της δε δίδονται *a priori*.

3. Ο αντίστοιχος όρος στα αγγλικά είναι *linguistics*. Ο όρος *glottology* ή *glossology* είναι απαρχαιωμένος και δε χρησιμοποιείται πλέον.
4. Κύριο έργο του γλωσσολόγου είναι η περιγραφή, η ανάλυση και η ερμηνεία των διάφορων γλωσσικών φαινομένων με επιστημονικό τρόπο. Έργο του γλωσσολόγου δεν είναι να προκαθορίσει πώς πρέπει να μιλάμε (ή να γράφουμε) ή ποια μορφή ομιλίας είναι η ανώτερη. Το γλωσσολόγο δεν τον ενδιαφέρουν μόνο μία ή δύο ή τρεις γλώσσες που συμβαίνει να γνωρίζει, αλλά όλες οι γλώσσες του κόσμου. Το ενδιαφέρον του αυτό για όλες τις γλώσσες προέρχεται κυρίως από τους στόχους και τους σκοπούς της γλωσσολογίας: τη δημιουργία δηλαδή επιστημονικής θεωρίας για τη δομή της ανθρώπινης γλώσσας. Όλες οι γλωσσικές παρατηρήσεις αποτελούν τα δεδομένα που είναι δυνατό να συστηματοποιηθούν και να ερμηνευτούν από τη γενική θεωρία.
5. Η Γλωσσολογία, που ονομάζεται και **Γλωσσική**, κατέστη αυτόνομη επιστήμη στις αρχές του 19ου αι. Οι περί τη γλώσσα όμως μελέτες είναι παλαιότερες. Στην αρχαιότερη φάση της η ελληνική γλωσσική ήταν απλώς «θεραπευτική» και όργανο της φιλοσοφίας και της φιλολογικής κριτικής. Σε αντίθεση με τους Ινδούς γραμματικούς, οι οποίοι ανέλυσαν και περιέγραψαν τη γλώσσα κυρίως των ιερών τους διδίων με θαυμαστή παρατηρητικότητα και καθόρισαν τους γραμματικούς κανόνες της με πληρότητα, συντομία και δραχυλογία, οι αρχαίοι Έλληνες γραμματικοί δε φάνηκαν εφάμιλλοι των Ινδών ομοτέχνων τους και ασχολήθηκαν κυρίως με τη γλώσσα ως μέσο έκφρασης της ανθρώπινης σκέψης. Τους Έλληνες γραμματικούς απασχόλησαν γενικότερα ζητήματα, όπως ήταν το πρόβλημα της γένεσης της γλώσσας, το θέμα του αν η γλώσσα ήταν «φύσει ἢ νόμῳ», το ζήτημα της αναλογίας ή της ανωμαλίας στη γλώσσα κ.ά.

2 | Απόψεις και θεωρίες για τη γένεση της γλώσσας

Πρέπει προκαταβολικά να ομολογήσουμε ότι για το θέμα της γένεσης της γλώσσας⁶ τίποτα το θετικό δε γνωρίζουμε· όσα κατά καιρούς διάφοροι επιστήμονες εξέφρασαν δεν αποτελούν παρά πιθανές μόνο υποθέσεις⁷.

Γενικά, έχουν διατυπωθεί πολλές θεωρίες για τη γένεση της γλώσσας, που βασίζονται σε έμμεσες ενδείξεις, όπως στη γλώσσα των μικρών παιδιών, στη γλώσσα των πρωτόγονων κοινωνιών, στις μεταβολές που έχουν λάβει χώρα στις γλώσσες κατά τα διάφορα στάδια της ιστορικής τους εξέλιξης, στη συμπεριφορά των ζώων (π.χ. στη συμπεριφορά του χιμπαντζή) και στη συμπεριφορά ελαττωματικών ως προς την ομιλία ανθρώπων. Σε πολλές μελέτες, ξένων κυρίως επιστημόνων, έχειδειχτεί ότι οι πρώτες λέξεις των νηπίων είναι κυρίως ονόματα ανθρώπων (π.χ. «μαμά», «παμπά» κ.ά.) και πραγμάτων. Οι πρώτες συλλαβές που το νήπιο προφέρει είναι συνήθως οι *DA*, *MA*, *NA*, *BA*, *WA*. Όλες σχεδόν οι λέξεις του νηπίου αποτελούνται από ένα σύμφωνο, το οποίο ακολουθείται από ένα φωνήεν, ή από μία διαδοχή συλλαβών του αυτού τύπου (π.χ. *DADADA*). Τούτο εξηγεί γιατί σε μεγάλο αριθμό γλωσσών οι νηπιακές λέξεις για τη μητέρα και τον πατέρα είναι *MAMA*, *DADA* ή *BABA* ή κάτι παρόμοιο. Μπορούμε να υποθέσουμε ότι τέτοιες λέξεις είναι δυνατό να υπήρξαν οι πρώτες έναρθρες εκφράσεις του πρωτόγονου ανθρώπου.

6. Από πολύ παλιούς χρόνους οι άνθρωποι είχαν την περιέργεια να μάθουν ποιοι λαοί είχαν τα πρωτεία στο θέμα της γλώσσας. Για το θέμα αυτό χαρακτηριστική είναι η αφήγηση από την ιστορία του Ηροδότου (2, 2), που έχει ως εξής: Ο Ψαμμήτιχος, ο βασιλιάς της Αιγύπτου, θέλησε να μάθει ποιος λαός είναι αρχαιότερος από το λαό της Αιγύπτου και συνεπώς ποια γλώσσα είναι αρχαιότερη από την Αιγυπτιακή. Για να δρει κάποια απάντηση στην απορία του αυτή, επινοεί το εξής τέχνασμα: Παραδίδει σ' ένα δοσκό δύο νεογέννητα παιδιά με την εντολή να τα τρέφει σε μια ερημική καλύβα και να μη δώσει ποτέ ούτε λέξη από το στόμα του μπροστά τους. Ο βασιλιάς πίστευε ότι η πρώτη λέξη που θα ψέλλιζαν τα παιδιά θα ανήκε στην πρώτη ανθρώπινη γλώσσα. Τελικά, μετά παρέλευση διετίας, ο δοσκός ανέφερε στο βασιλιά ότι τα παιδιά εξεφώνησαν τη λέξη *θεκός*. Ο Ψαμμήτιχος, όταν πληροφορήθηκε ότι αυτοί που χρησιμοποιούσαν τη λέξη *θεκός* για να δηλώσουν τον άρτο, το ψωμί, ήταν οι *Φρύγες*, αναγκάστηκε να παραδεχτεί ότι οι *Φρύγες* ήταν αρχαιότεροι των Αιγυπτίων.
7. Σε πολύ παλιούς χρόνους οι άνθρωποι, επειδή δεν μπορούσαν να ερμηνεύσουν πώς δημιουργήθηκε η γλώσσα, υπέθεσαν ότι δόθηκε ή αποκαλύφθηκε στο ανθρώπινο γένος από τους θεούς.

Αξίζει να σημειώσουμε εδώ ότι κατά το Μεσαίωνα είχε επικρατήσει η εσφαλμένη αντίληψη ότι η πρώτη γλώσσα του ανθρώπινου γένους ήταν η εβραϊκή και ότι απ' αυτήν προήλθαν όλες οι άλλες γλώσσες.

Ενδείξεις για τη γένεση της γλώσσας προέρχονται και από τη γλώσσα των πρωτόγονων λαών. Η γλώσσα των πρωτόγονων λαών είναι προσαρμοσμένη στις υλικές τους ανάγκες. Οι Εσκιμώοι, για παράδειγμα, χρησιμοποιούν 250 λέξεις για να αποδώσουν τους διάφορους τύπους του χιονιού.

Ορισμένοι γλωσσολόγοι ισχυρίζονται ότι λέξεις που εκφράζουν **εντολή, προσταγή ή προτροπή**, όπως *δός, ἄφες, θές κ.ά.*, είναι αρχαϊκές, γιατί στις αρχαιότερες γνωστές μορφές πολλών γλωσσών οι προστακτικοί αυτοί τύποι σχηματίζονται με γυννό το θέμα, χωρίς ειδικό καταληκτικό στοιχείο (πρδλ. τους λατινικούς τύπους *dic, duc, fac, fer*).

Άλλες ενδείξεις για τη γένεση της γλώσσας προέρχονται από τα ζώα, και μάλιστα από τους πιθήκους, που έχουν αναπτυγμένη νοημοσύνη. Οι εκφραστικοί θόρυβοι αυτών, οι συναισθηματικές τους κραυγές, οι χειρονομίες κ.ά. ίσως δείχνουν πώς ο άνθρωπος άρχισε να δημιουργεί γλώσσα.

Αξιόλογη πηγή ενδείξεων αποτελεί η συμπεριφορά των ανθρώπων που παρουσιάζουν ελαττώματα στην ομιλία. Ενδιαφέρουσα είναι η κατάσταση της *αφασίας*. Στην αφασία η δύναμη της ομιλίας, του λόγου, έχει ολικά ή μερικά απολεσθεί, κυρίως από βλάβη του εγκεφάλου. Όταν ο ασθενής αρχίζει να αναλαμβάνει από την ασθένεια αυτή, τότε φαίνεται να επαναλαμβάνει την ίδια λειτουργία του νηπίου που αρχίζει για πρώτη φορά να ομιλεί.

Από τέτοιες γενικές παρατηρήσεις ορμήθηκαν διάφορες θεωρίες για τη γένεση της γλώσσας, μερικές από τις οποίες ενδεικτικά σημειώνουμε πιο κάτω:

1. Η καλούμενη διεθνώς **BOW-WOW** θεωρία (: *ονοματοποιία*). Η θεωρία αυτή δέχεται ότι αρχικά η γλώσσα ήταν μίμηση ήχων που παράγονταν στη φύση. Οι ονοματοποιίες είναι κυρίως ονόματα ή ρήματα που μιμούνται ήχους, θορύβους, κρότους και φωνές ζώων ή πτηνών. Λόγου χάρη, το αρχαίο ρήμα *γράφω* είναι ονοματοποιία από τον ήχο *γρ-γρ* που έκανε το μετάλλινο όργανο με το οποίο χάραζαν κατά την αρχαιότητα τα γράμματα πάνω σε λίθους, σε πινακίδες ή σε άλλη σκληρή ύλη. Χαρακτηριστικό επ' αυτού είναι το ακόλουθο ομηρικό χωρίο (*Ιλ. Ζ, 168-169*):

«... πόρεν δ' ὄ γε σήματα λυγρὰ
γράφας ἐν πίνακι πτυκτῷ θυμοφθόρα πολλά».
(... μ' ἀπόκρυφα τον προβοδάει σημάδια
θανάτου, μες σε διπλωτό σανίδι σκαλισμένα.)

(απόδοση στη Νεοελληνική από τον Αλ. Πάλλη)

Είναι σαφές ότι κατά τη μίμηση ήχων που παράγονται στη φύση χρησιμοποιούμε ένα ήδη υπάρχον γλωσσικό σύστημα, με τα φωνήεντα και τα σύμ-

φωνά του, με τους κανόνες δομής της γλώσσας κ.ά., και στο σύστημα αυτό προσαρμόζουμε τις λέξεις που μιμούνται ήχους. Ο άνθρωπος όμως στο πρώτο του στάδιο, στο προγλωσσικό, δε διέθετε τέτοιο σύστημα γλώσσας. Συνεπώς, η μίμηση π.χ. της φωνής του αλόγου θα ήταν ένας απλός χρεμετισμός, χωρίς το έναρθρο χαρακτηριστικό της ομιλίας. Είναι λοιπόν φανερό ότι η θεωρία αυτή δεν μπορεί να ερμηνεύσει πώς η γλώσσα απέκτησε την έναρθρη δομή της. Ακόμη, οι λέξεις που προέρχονται από μίμηση ήχων σε μια γλώσσα είναι ελάχιστες σε σύγκριση με το σύνολο των λέξεων της γλώσσας. Το μικρό ποσοστό των λέξεων αυτών δεν είναι δυνατό να θεμελιώσει και να στηρίξει επαρκώς τις απόψεις εκείνων που υποστηρίζουν τη θεωρία αυτή.

2. Η λεγόμενη διεθνώς **ΡΟΟΗ-ΡΟΟΗ** θεωρία. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η γλώσσα δημιουργήθηκε από τις ενστικτώδεις συναισθηματικές κραυγές. Κατά συνέπεια, οι αρχαιότερες γλωσσικές εκφράσεις ήταν τα επιφωνήματα, απλές δηλαδή αναφωνήσεις που δήλωναν συναισθηματικές καταστάσεις. Για τη θεωρία αυτή ισχύει η κριτική που ασκήσαμε και για την προηγούμενη θεωρία.
3. Η καλούμενη **ΥΟ-ΗΕ-ΗΟ** θεωρία. Κατά τη θεωρία αυτή, η γλώσσα δημιουργήθηκε από τις κραυγές των ατόμων που ασχολούνται σε ομαδικό έργο, όπως π.χ. στην προσπάθεια ομάδας ανθρώπων για τη μετακίνηση του κορμού ενός δέντρου ή για την ανύψωση ενός μεγάλου λίθου κ.ά. Είναι γνωστό ότι στις περιπτώσεις αυτές παράγονται ακούσια διάφορες κραυγές. Στις ομαδικές αυτές προσπάθειες, που απαιτούν μυϊκή δύναμη, παγιδεύεται η αναπνοή στους πνεύμονες με το ερμητικό κλείσιμο της γλωττίδας. Κατά διαστήματα όμως ανοίγεται η γλωττίδα και απελευθερώνεται ο αέρας. Έτσι παράγονται ποικίλοι γρυλισμοί και βογγητά. Οι κραυγές αυτές συχνότατα αποτελούνται από ένα σύμφωνο και ένα φωνήεν. Αξίζει να σημειωθεί ότι η θεωρία αυτή έχει δύο αρετές: α) δίνει μια πιθανή ερμηνεία για τη δομή της γλώσσας και β) ισχυρίζεται ότι η γλώσσα γεννήθηκε στην κατάσταση ομαδικής συνεργασίας του ανθρώπου προς επίτευξη κοινού έργου. Παρά τις αρετές αυτές, η θεωρία αυτή έχει, εκτός των άλλων, το εξής βασικό μειονέκτημα. Προϋποθέτει μια προχωρημένη μορφή κοινωνικής συνεργασίας. Είναι, όμως, πρόδηλο ότι η γλώσσα ήταν αναγκαία και πριν από το στάδιο αυτό, προτού δηλαδή καταφέρουν οι άνθρωποι να φτάσουν και να επιτύχουν τη μορφή αυτή της κοινωνικής συνεργασίας.
4. Η θεωρία **των χειρονομιών**. Οι υποστηρικτές της θεωρίας αυτής προδίδουν ως επιχείρημα τη μεγάλη χρήση των χειρονομιών από τους πρωτόγο-

νους κυρίως ανθρώπους. Υποστηρίζουν ότι η ομιλία και οι χειρονομίες συνδέονται στενά μεταξύ τους, γιατί τα κέντρα του εγκεφάλου που ελέγχουν τις κινήσεις των χεριών είναι στενά συνδεδεμένα με τα κέντρα που ελέγχουν τα φωνητικά όργανα.

5. **Η μουσική θεωρία.** Η θεωρία αυτή δέχεται ότι η γλώσσα γεννήθηκε από τα άσματα, από τα τραγούδια. Κατά το Δανό γλωσσολόγο *Otto Jespersen*, η ομιλία και η μουσική ξεπήγασαν από κάτι αρχαιότερο, που περιείχε και τις δύο αυτές έννοιες. Τούτο συνάγεται από την ιστορική εξέταση της γλώσσας. Κατά την εξέταση αυτή παρατηρούνται διάφορες μακροχρόνιες τάσεις. Οι τάσεις αυτές πρέπει να υπήρχαν από τη γένεση της γλώσσας. Δέχεται λοιπόν ο *Jespersen* ότι η γλώσσα στην αρχή ήταν ένα είδος άσματος χωρίς λέξεις. Άρα, οι γλώσσες στο πρώτο τους στάδιο δεν ήταν πρακτικές, αλλά ποιητικές και λυρικές και το ισχυρότερο συναίσθημα προς δημιουργία άσματος ήταν **η αγάπη**.

Πρέπει, όμως, να παρατηρήσουμε ότι είναι αμφίβολο αν οι τάσεις στη γλώσσα είναι τόσο σταθερές και καθολικές όσο ισχυρίζεται ο *Jespersen*. Η θεωρία του δέχεται ότι οι αυτές γενικές αρχές έλαβαν χώρα σ' όλες τις γλώσσες κατά τη διάρκεια της ιστορικής τους εξέλιξης.

Γενικά, στη θεωρία αυτή μπορούμε να αντιπαραθέσουμε τα ακόλουθα βασικά επιχειρήματα:

- α. Οι ιστορικές μας γνώσεις για τις γλώσσες δεν ανάγονται πολύ στο παρελθόν. Ουσιαστικά τίποτε δε γνωρίζουμε για τις γλώσσες πριν από την εποχή του ορειχάλκου.
- β. Οι αλλαγές που έγιναν στις διάφορες γλώσσες δεν ακολούθησαν πάντοτε την αυτή πορεία.
- γ. Από τις 6.000 περίπου γλώσσες που μιλιούνται σήμερα σ' όλο τον κόσμο, ολίγων μόνον τα γραπτά και άλλα μνημεία ανάγονται πέρα της προχριστιανικής περιόδου.
6. Η θεωρία της **κοινωνικής επαφής**. Σύμφωνα με τη θεωρία αυτή, η γλώσσα γεννήθηκε από την ενστικτώδη ανάγκη του ανθρώπου για επικοινωνία. Και η θεωρία αυτή βρίσκεται σε αδυναμία να ερμηνεύσει την έναρξη δομής της γλώσσας.

3 | Βασικά χαρακτηριστικά της γλώσσας

Τα κυριότερα χαρακτηριστικά της γλώσσας, της κάθε γλώσσας, είναι τα ακόλουθα:

- α. Η γλώσσα είναι **γραμμική** (*linear*). Όλες οι γλώσσες του κόσμου είναι ήχοι που είναι δυνατό να παρασταθούν γραμμικώς. Σε αντίθεση με την πολυφωνική μουσική, ένας μόνο φθόγγος δύναται να λέγεται κάθε φορά στην ομιλία. Είναι γνωστό ότι οι φθόγγοι παράγονται με διαδοχικές κινήσεις των οργάνων της ομιλίας. Κατά συνέπεια, μπορούμε ακριδώς να απεικονίσουμε την ομιλία με τη βοήθεια ιδιαίτερων συμβόλων για κάθε ήχο, θέτοντας τα σύμβολα αυτά σε γραμμική διαδοχή, η οποία αντικατοπτρίζει και αντιστοιχεί στην τάξη κατά την οποία οι ήχοι παράγονται.
- β. Η γλώσσα είναι **εκούσια συμπεριφορά**. Τούτο σημαίνει, εκτός των άλλων, ότι το γέλιο, η κραυγή, ο δήχας, το φτάρνισμα κ.ά. δεν αποτελούν γλώσσα.
- γ. Η γλώσσα είναι **συστηματική** και στους δυνατούς σχηματισμούς φθόγγων και στους συνδυασμούς σημαντικών στοιχείων. Δύναται να γίνει περιγραφή της γλώσσας με δάση περιορισμένο αριθμό στοιχείων, τα οποία είναι δυνατό να συνδυαστούν με περιορισμένο αριθμό τρόπων και με ορισμένη τάξη.
- δ. Η γλώσσα είναι **πλήρης σημασίας**. Οι παραγόμενοι ήχοι κατά την ομιλία συνδέονται με πράγματα και γεγονότα της καθημερινής ζωής και αποτελούν το βασικό τρόπο επικοινωνίας των ανθρώπων μιας ομοιογενούς κοινότητας. Είναι γνωστό ότι το παιδί καθίσταται ενεργό μέλος της κοινωνίας, ευθύς ως αποκτήσει τη δυνατότητα να ομιλεί. Επίσης, οι ηγεμόνες λαών και οι πολιτικοί αρχηγοί διατηρούν και επεκτείνουν την επιρροή τους χάρη στην ικανότητά τους να επικοινωνούν με τους ανθρώπους με τη γλώσσα.
- ε. Κάθε γλώσσα αποτελείται από έναν ορισμένο μικρό αριθμό φθόγγων, με τη λειτουργία των οποίων διακρίνονται και διαφοροποιούνται οι λέξεις. Στη νεότερη ορολογία οι φθόγγοι αυτοί καλούνται **φωνήματα** (*phonemes*).
- στ. Η γλώσσα **δεν είναι έμφυτη**, αλλά μαθαίνεται και κατακτάται.
- ζ. Η γλώσσα είναι **ζωντανός οργανισμός** διαρκώς εξελισσόμενος. Οι ποικίλες μεταβολές που λαμβάνουν χώρα στη γλώσσα δε γίνονται απότομα, αλλά βαθμηδόν και ανεπαίσθητα.
- η. Η γλώσσα είναι **αυθαίρετη** (*arbitrary*) και **συμβατική** (*conventional*). Η επικοινωνία μεταξύ των ομιλητών που ομιλούν διαφορετικές γλώσσες είναι αδύνατη, γιατί δεν υφίσταται καμιά αναγκαία σχέση μεταξύ των φθόγγων

και των μηνυμάτων σε δύο ή περισσότερες γλώσσες, ακόμη και όταν τα μηνύματα στις γλώσσες αυτές είναι τα αυτά. Κατά συνέπεια, δεν υπάρχει καμιά άμεση και αναγκαία σχέση μεταξύ της φύσεως των πραγμάτων ή των εννοιών μιας γλώσσας και των γλωσσικών στοιχείων με τα οποία τα πράγματα ή οι έννοιες εκφράζονται. Συχνά μάλιστα παρατηρείται το φαινόμενο ότι σε μια και την αυτή γλώσσα υπάρχουν δύο ή περισσότερες εναλλακτικές λέξεις ή εκφράσεις για ένα και το αυτό αντικείμενο ή για μία και την αυτή έννοια.

Μπορούμε λοιπόν να πούμε ότι η σχέση μεταξύ ήχου και σημασίας είναι αυθαίρετη⁸. Αν υπήρχε σχέση μεταξύ ήχου και σημασίας, τότε θα μπορούσε να υπάρχει μία μόνο γλώσσα. Η λεγόμενη ονοματοποιία δεν μπορεί να καταρρίψει την άποψη ότι η γλώσσα είναι **αυθαίρετη**.

8. Η πρώτη φιλολογική συζήτηση για τη σχέση μεταξύ ήχου και σημασίας βρίσκεται στο διάλογο του Πλάτωνα *Κρατύλος*. Ο διάλογος αυτός μπορεί να χαρακτηριστεί ως το πρώτο γλωσσολογικό έργο της ελληνικής αρχαιότητας. Κύρια πρόσωπα του διαλόγου είναι ο Κρατύλος, ο Ερμογένης και ο Σωκράτης.

Στην αρχή ο Σωκράτης κάνει ανάλυση των ήχων ορισμένων γραμμάτων και διατυπώνει τη γνώμη ότι ορισμένοι από τους ήχους αυτούς εκφράζουν φυσικές ιδιότητες. Για παράδειγμα, το ρ εκφράζει κίνηση, το λ δηλώνει λειότητα, το ι χαρακτηρίζεται κατάλληλο για έκφραση λεπτών και στενών πραγμάτων κ.ά.

Κύριο, όμως, θέμα του διαλόγου είναι εάν το όνομα ενός πράγματος αντικατοπτρίζει και ανταποκρίνεται στη φύση του ονομαζόμενου πράγματος. Ο Κρατύλος πιστεύει ότι το όνομα ενός αντικειμένου είναι συνέπεια της φύσης του. Συνεπώς, η γλώσσα έχει σημασία *φύσει*. Σε αντίθεση με την άποψη του Κρατύλου, ο Ερμογένης εκφράζει τη γνώμη ότι τα ονόματα, οι ονομασίες, συμβατικά μόνον παριστάνουν τα πράγματα (: *νόμω*).

Μεταξύ των δύο αυτών αντίθετων θέσεων ο Σωκράτης προσπαθεί να λάβει ενδιάμεση θέση. Παρατηρεί ότι η απεικόνιση των πραγμάτων της φύσης από ένα ζωγράφο είναι δυνατό να μην είναι ακριβής. Το αυτό συμβαίνει και με τις λέξεις, οι οποίες μπορεί να μην ανταποκρίνονται στα πράγματα, εάν ο δημιουργός τους δεν είναι άριστος. Επίσης τονίζει ότι οι λέξεις αποβάλλουν συχνότατα την αρχική τους μορφή ως συνέπεια μεταγενέστερων φωνολογικών μεταβολών. Ακόμη υπογραμμίζει ότι ελληνικές λέξεις που περιέχουν το ρ, το οποίο εκφράζει κίνηση, και το λ που εκφράζει λειότητα, σημαίνουν ενίοτε «δυσκολία για κίνηση» ή «τραχύτητα», όπως είναι η λέξη *σκληρός*. Εξάλλου οι ήχοι των λέξεων ποικίλλουν από διάλεκτο σε διάλεκτο. Για παράδειγμα, οι Ερετριείς λένε *σκληρότηρ* αντί *σκληρότης*.

Ενδιαφέροντα είναι και τα ακόλουθα χωρία από το διάλογο αυτό: «Οὐκ οἶσθα ὅτι περὶ τοῦ ποταμοῦ τοῦ ἐν τῇ Τροίᾳ, ὃς ἐμονομάχῃ τῷ Ἡφαίστῳ, ὃν Ξάνθον, φησί, καλέουσι θεοί, ἄνδρες δὲ Σκάμανδρον;» (391 e). «᾿Ωσπερ, ὃ νυνδὴ ἐλέγομεν, ᾿Αστυνάξ τε καὶ ᾿Εκτωρ οὐδὲν τῶν αὐτῶν γραμμάτων ἔχει πλὴν τοῦ ταῦ, ὅμως ταυτὸν σημαίνει» (394 b). «Ἔστιν ἄρα, ὥς ἔοικεν, ὃ Κρατύλε, δυνατόν μαθεῖν ἄνευ ὀνομάτων τὰ ὄντα, εἴπερ ταῦτα οὕτως ἔχει» (438 e).

Αν και η γλώσσα είναι αυθαίρετη, οι άνθρωποι όμως τη χρησιμοποιούν σύμφωνα με ορισμένους κανόνες. Οι σχέσεις των γλωσσικών στοιχείων μεταξύ τους είναι κανονικές και μπορούν εύκολα να καθοριστούν. Η κανονικότητα αυτή των στοιχείων της γλώσσας σημαίνει ότι αυτά χρησιμοποιούνται σύμφωνα προς κάποια συνθήκη ή συμφωνία μεταξύ των ομιλητών. Συνεπώς, η γλώσσα είναι **συμβατική**.

- θ. Η γλώσσα έχει μεγάλη **δημιουργική δύναμη** (*creativity*). Ο ιθαγενής ομιλητής-ακροατής των ομιλούμενων σήμερα γλωσσών μπορεί να απαγγείλει και να κατανοήσει αναρίθμητο πλήθος νέων προτάσεων, τις οποίες ποτέ δεν είχε προηγουμένως απαγγείλει ή ακούσει.

Εκτός από τον άνθρωπο, κάποια συστήματα επικοινωνίας έχουν αναπτυχθεί και από άλλους ζωντανούς οργανισμούς, όπως από τα ζώα, τα πτηνά, τα έντομα. Τα μη ανθρώπινα συστήματα επικοινωνίας, όπως π.χ. αυτά των μελισσών, είναι **κλειστά** (*closed*), με την έννοια ότι με αυτά μπορεί να μεταδιδαστεί ένα μικρό και συγκεκριμένο σύνολο διακεκριμένων μηνυμάτων. Οι άλλοι λοιπόν ζωντανοί οργανισμοί, εκτός από τον άνθρωπο, δεν μπορούν να ποικίλλουν τα μηνύματά τους και να δημιουργήσουν νέα μηνύματα, νέες «προτάσεις». Συνεπώς, η γλωσσική δημιουργικότητα χαρακτηρίζει μόνο τη γλώσσα των ανθρώπων.